

Ольга ТРЕТЯК,

orcid.org/0000-0002-1160-055X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри дошкільної та початкової освіти

Інституту післядипломної освіти Київського столичного університету імені Бориса Грінченка

(Київ, Україна) o.tretiak@kubg.edu.ua

ДОСЛІДНИЦЬКИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОДІЇ СІМ'Ї І ШКОЛИ У ВИХОВАННІ МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ

Статтю присвячено проблемі формування моральних цінностей у молодших школярів у взаємодії сім'ї та школи. Метою статті є висвітлення результатів дослідницького аналізу взаємодії сім'ї та школи у вихованні моральних цінностей з ціллю їх подальшого апгрейду (підвищення рівня вихованості).

Для збору та обробки статистичних даних використовувалися такі інструменти, як: аналіз наукової літератури, результати анкетувань, опитувальники для батьків, узагальнення теоретичних та емпіричних даних, діагностувальні методи (пряме і опосередковане педагогічне спостереження, аналіз життєвих змодельованих ситуацій морального спрямування), статистичні методи обчислювання.

Моральний виховання – це важливий процес, який повинен починатися ще в ранньому дитинстві. Дотримуючись моральних цінностей, діти можуть формувати хороший характер і позитивні особистісні якості. Сім'я дає дитині важливий досвід взаємодії з людьми і є тим унікальним виховним середовищем, де вона вчиться людяності, толерантності, любові і повазі до близьких та оточуючих людей, турботливому, відповідальному ставленню до інших.

Розкриваючи особливості проблеми, специфіку взаємодії сім'ї та школи у вихованні моральних цінностей, зацентровано увагу на вагоме значення особистого прикладу батьків, близьких людей, а також та атмосфера, в якій зростає дитина, стосунки дорослих, їхнє ставлення один до одного, до старших і молодших членів сім'ї, а також до інших людей.

Наведено й інтерпретовано конкретні результати емпіричного вивчення корекційної роботи, яка проводилась чотирма етапами: діагностичний, консультативний, практичний та прогностичний.

Результати дослідження підтвердило, що активна педагогічна взаємодія сім'ї і школи, участь у тренінгових, практичних заняттях, консультативній роботі, сприяла формуванню і удосконаленню у батьків моральних і педагогічних знань й умінь; залученню батьків до участі в шкільному житті дітей та їх вихованні.

У висновках наголошено, що навчання моральних цінностей вимагає часу та продуманих зусиль батьків. Конструктивна взаємодія сім'ї і школи є важливою педагогічною умовою, яка забезпечує ефективність виховання моральних цінностей у підростаючого покоління. Практичне значення дослідження визначається тим, що його результати дозволяють покращити якість виховного процесу школи, підвищити ефективність його впливу на моральний розвиток молодших школярів.

***Ключові слова:** сім'я, конструктивна взаємодія, стратегія виховання, моральні цінності, молодші школярі, негативні чинники, корекційна діяльність.*

Olha TRETIAK,

orcid.org/0000-0002-1160-055X

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Preschool and Elementary Education

Institute of In-Service Education of Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University

(Kyiv, Ukraine) o.tretiak@kubg.edu.ua

RESEARCH ANALYSIS OF THE INTERACTION BETWEEN FAMILY AND SCHOOL IN EDUCATION OF MORAL VALUES

The article is devoted to the problem of the formation of moral values in younger schoolchildren in the interaction between family and school. The purpose of the article is to highlight the results of the research analysis of the interaction between the family and the school in the education of moral values with the aim of their further upgrade (increasing the level of education).

To collect and process statistical data, such tools were used as: analysis of scientific literature, results of questionnaires, questionnaires for parents, generalization of theoretical and empirical data, diagnostic methods (direct and indirect pedagogical observation, analysis of simulated life situations of moral guidance), statistical calculation methods.

Moral education is an important process that should begin in early childhood. Adhering to moral values, children can form a good character and positive personal qualities. The family gives the child an important experience of interaction with people and is the unique educational environment where he learns humanity, tolerance, love and respect for loved ones and surrounding people, a caring, responsible attitude towards others.

Revealing the specifics of the problem, the specifics of the interaction between the family and the school in the education of moral values, attention is focused on the significant importance of the personal example of parents and loved ones, as well as the atmosphere in which a child grows up, the relationships of adults, their attitude to each other, to elders and younger family members, as well as to other people.

The specific results of the empirical study of correctional work, which was carried out in four stages: diagnostic, consultative, practical and prognostic, are given and interpreted.

The results of the study confirmed that the active pedagogical interaction between the family and the school, participation in training, practical classes, advisory work, contributed to the formation and improvement of parents' moral and pedagogical knowledge and skills; involvement of parents in participation in the school life of children and their education.

The conclusions emphasize that teaching moral values requires time and thoughtful efforts by parents. The constructive interaction between the family and the school is an important pedagogical condition that ensures the effectiveness of the education of moral values in the younger generation. The practical significance of the research is determined by the fact that its results allow improving the quality of the school's educational process, increasing the effectiveness of its influence on the moral development of younger schoolchildren.

Key words: family, constructive interaction, parenting strategy, moral values, younger schoolchildren, negative factors, corrective action.

Постановка проблеми. Моральні цінності – це стандарти, які допомагають людині визначати правильне й неправильне, хороше і погане. Моральні цінності формуються в процесі взаємовідносин з іншими людьми, розкриваються в проявах доброчливості і дружелюбності, готовності прийти на допомогу іншій людині, у ціннісному ставленні до неї; в рефлексії – вмінні зрозуміти іншу людину, поставити себе на її місце; в емпатичній – здібності до співчуття, співпереживання; в толерантності – терплячості до поглядів, вірувань, поведінки інших людей. Це розуміння необхідне для того, щоб приймати чесні і справедливі рішення в повсякденному житті. Виховання моральних цінностей – це важливий процес, який повинен починатися ще в ранньому дитинстві. Дотримуючись моральних цінностей, діти можуть формувати позитивні особистісні якості. Виховання моральних цінностей у молодших школярів не можливе без участі батьків, які є першими вихователями дитини, чия думка і приклад є орієнтиром у їхній поведінці та у ставленні до інших. Сім'я є першим інститутом соціалізації, який закладає фундамент ціннісного ставлення дитини до світу. Сім'я дає дитині важливий досвід взаємодії з людьми і є тим унікальним виховним середовищем, де вона вчиться людяності, толерантності, любові і повазі до близьких та оточуючих людей, турботливому, відповідальному ставленню до інших. У вихованні моральних цінностей вагоме значення має особистий приклад батьків, близьких людей, а також та атмосфера, в якій зростає дитина, стосунки дорослих, їхнє ставлення один до одного, до старших і молодших членів сім'ї, а також до інших людей. У спілкуванні з близькими людьми

у дітей формуються уявлення про себе як людину гідну поваги, любові, визнання, а також про інших людей та ціннісне ставлення до них. «Провідними принципами у визначенні змісту, форм і методів виховання є: любов до дитини, доброзичливість і гуманізм у взаємовідносинах з людьми, оптимізм і життєлюбство» (Постовий, 2006: 123). Важливо на теоретичному та емпіричному рівнях з'ясувати, яку ж роль відіграють батьки та школа у процесі формування моральних цінностей.

В. Оржеховська та ін. переконані у тому, що виховання дітей у школі і сім'ї – це нероздільний процес з єдиною метою, який зорієнтований не лише на спільні зусилля навчального закладу і сім'ї у вихованні школярів, а й на їх виховну співпрацю у цьому процесі. Його здійснення передбачає єдину спрямовану взаємодію у взаємозалежній діяльності у системі стосунків батьків і педагогів. Стосунки співпраці передбачають рівність сторін, взаємну доброзичливість і повагу (Оржеховська, 2007).

Попри усвідомлення значущості ролі сім'ї у вихованні моральних цінностей у дітей, результат констатувального експерименту засвідчив, що батьки самі потребують допомоги, оскільки їм часто бракує педагогічних знань і досвіду, щоб ефективно здійснювати виховання моральних цінностей у власних дітей, що обумовило розробку спеціальної програми взаємодії з батьками. А взаємодія сім'ї і школи є важливою педагогічною умовою, здатною забезпечити ефективне виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

Взаємодія сім'ї і школи розуміється нами як система узгоджених дій у вихованні моральних цінностей у молодших школярів, які є основними

суб'єктами виховання, на основі взаємного впливу, що мають спільні цілі та вирішують спільні завдання, створюючи єдине виховне середовище.

Взаємодія з батьками потребувала певної педагогічної підготовки, яка здійснювалась за методикою і програмою формування педагогічної культури батьків, розробленої співробітниками лабораторії сімейного виховання Інституту проблем виховання НАПН України. Основні ідеї нашого дослідження підтверджують положеннями програми «Нова українська школа» у поступі до цінностей (Бех, Алексєєнко, Кириленко, Кириченко, Корецька, Остапенко, Пруцакова, Харченко, Шкільна, & Журба, 2019), де виховання моральних цінностей знайшло своє відображення в основних завданнях і цілях, що передбачає засвоєння елементів прикладної етики, формування спроможності розуміння морального світу оточуючих людей та вміння з ними взаємодіяти, формування критичного мислення, уміння керувати власною поведінкою, що ефективно сприяє розвитку морально-етичних цінностей, таких як: справедливість, відповідальність, гідність (Бех, 2019: 129). Опираючись на положення програм ми організовували роботу з батьками таким чином, щоб викликати інтерес до виховання власних дітей, їхніх вікових особливостей та сприяла б вихованню моральних цінностей у молодших школярів.

Метою статті є висвітлення результатів дослідницького аналізу взаємодії сім'ї та школи у вихованні моральних цінностей з ціллю їх подальшого апгрейду (підвищення рівня вихованості).

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Здійснити аналіз проблеми у вітчизняній та зарубіжній педагогічній науці та практиці.

2. Охарактеризувати спільні напрямки взаємодії та психолого-педагогічної допомоги учителям та батькам з виховання у дітей моральних цінностей.

Для визначення сутності проблеми й напрямів її розв'язання використані методи: аналізу, синтезу, порівняння й узагальнення філософських, психолого-педагогічних та соціологічних теоретичних джерел; обробка результатів анкетувань, опитувальників для батьків, узагальнення теоретичних та емпіричних даних, діагностувальні методи (пряме і опосередковане педагогічне спостереження, аналіз життєвих змодельованих ситуацій в якому взяли участь 92 респондентів (батьків учнів початкових класів).

Аналіз досліджень. Висока відповідальність сучасних батьків перед собою та суспільством за виховання своїх дітей вимагає від них ґрунтовних

знань з психології, етики, педагогіки, валеології, фізіології. У сім'ї формується духовний стрижень особистості, основи моралі, самобутність національного світовідчуття і світорозуміння. Батьки як головні вихователі, відповідають перед власною совістю, народом, державою за долю дітей, їхню моральну зрілість та вихованість. Теоретико-методологічні засади трактування морального виховання в українській родині та освіті ґрунтуються на наукових працях визначних педагогів. Аналіз літератури засвідчує, що проблему впливу внутрішньо сімейних взаємин на формування моральних цінностей дитячої особистості розкрито у працях К. Журби. За даними наукових досліджень І. Беґа, становлення особистості залежить від умов життя й виховання.

Високо цінував виховний потенціал морального виховання родини (Ушинський, 1974). На важливості морального виховання, що базується на педагогічних поглядах народу, наголошував талановитий педагог В. Сухомлинський, який розглядав родину як «місцезнаходження духовного життя народу» (Сухомлинський, 1976).

«Моральне виховання – організована взаємодія вихователя та дитини, основою якої є гуманістичні норми та принципи, а взаємні стосунки будуються в атмосфері взаємоповаги, взаєморозуміння, безкорисливого ставлення до оточення», зазначала О. Білоусова. Саме в таких умовах виховання людина сприймається як найвища життєва цінність (Білоусова, 1997).

Jagna Nieuwazny та ін. з'ясували, що минулі і сучасні японці поділяють подібний моральний погляд на певні базові моральні концепції (Jagna Nieuwazny, 2021).

Martin Willemse та його колеги зазначають про причини значного ігнорування потенціалу сім'ї у школах. Дослідники наголошують на важливості та вимогах до міжпрофесійного спілкування в командній роботі, коли професіонали з різних дисциплін працюють разом, щоб досягти спільної мети щодо співпраці родини та школи (Martin Willemse, 2018).

У «Теорії морального виховання» Michael Hand безпосередньо розглядає цю проблему. Він прагне раціонально показати важливість морального виховання у сім'ї. На його думку існує багато моральних стандартів і теорій що є виправданими і суперечливими. А педагоги зобов'язані навчати дітей так, щоб дати дітям змогу сформулювати власні виражені погляди. Але обґрунтовані моральні розбіжності не зникають повністю: деякі базові моральні норми є надійно виправданими, і їх слід навчати директивно, щоб привернути увагу

дітей до визнання та розуміння свого авторитету (Michael Hand, 2018).

Стрижневим для нас стало дослідження етичного та ціннісного аспекту проблеми гідності, відповідальності, справедливості, як виховних категорій особистості, здійснені І. Д. Бехом. Згідно з цим дослідженням, під моральними цінностями розуміють визнання людини найвищою цінністю. У моральних цінностях синтезуються ідеї справедливості, поваги гідності, відповідальності у відповідні системи (Бех, 2012).

Виклад основного матеріалу. Одним із завдань формувального етапу експерименту було створення такого змісту роботи з батьками, який би забезпечив ефективність взаємодії батьків з педагогами, спрямованої на виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

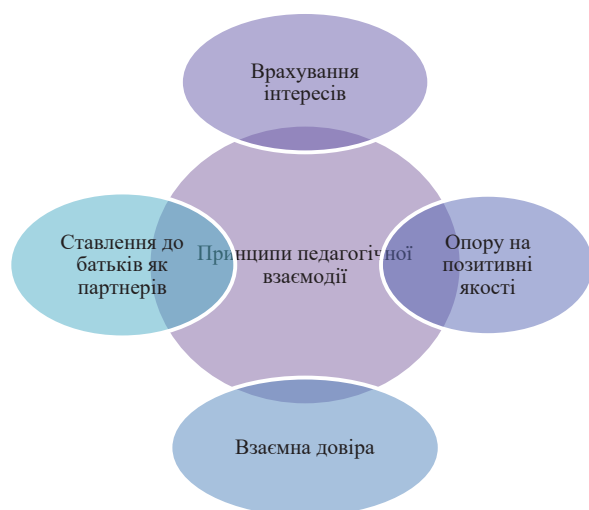

Рис. 1. Основні засади педагогічної взаємодії педагогів і батьків

Взаємодія педагогів і батьків передбачала таке змістове наповнення:

- з'ясування і врахування інтересів, потреб суб'єктів виховного процесу під час організації спільної діяльності і спілкування;
- опору на позитивні якості батьків і дітей;
- довіру до дитини і батьків;
- ставлення до батьків як партнерів, однодумців у вихованні моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку;
- педагогічний оптимізм у вирішенні проблем;
- повагу до всіх суб'єктів виховного процесу;
- дотримання етикетних норм та пошанівних традицій українського народу;
- вияв ціннісного ставлення до усіх суб'єктів виховного процесу.

З метою підвищення рівня педагогічної підготовки батьків нами були проведені заняття в школах міста Києва.

Заняття з підготовки батьків до виховання моральних цінностей у дітей здійснювалися за такими напрямками:

- ціннісне ставлення до людини на основі гуманістичної моралі і етики;
- українські родинні традиції у вихованні моральних цінностей;
- вирішення основних проблем і суперечностей у вихованні моральних цінностей у молодших школярів;
- вікові особливості молодших школярів у вихованні моральних цінностей;
- активна участь батьків у вихованні власних дітей та взаємодія зі школою.

Заняття для батьків включали такі аспекти:

- *методологічний* (основні підходи та концептуальні положення щодо виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї);
- *базовий* (моральні цінності, переконання, орієнтири);
- *змістовий* (інформація, система знань, яку отримують батьки у ході занять про сутність і особливості виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку у сім'ї);
- *рефлексивний* (особливості сприйняття інформації, об'єктивна оцінка виховної ситуації);
- *методичний* (ознайомлення батьків із передовим педагогічним досвідом, інноваційними формами і методами виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї);
- *операційний* (формування педагогічних умінь і навичок самовиховання та виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї та готовність їх активно використовувати у своїй виховній практиці);
- *акмеологічний* (створення та реалізація індивідуальної програми для батьків із виховання моральних цінностей у молодших школярів, що базується на досвіді та досягненні батьків у цій сфері) (Третяк, 2014: 145).

З тематикою лекцій визначилися на основі виявлених у процесі констатувального експерименту проблем виховання моральних цінностей, взаємин у сім'ї, побажань і потреб самих батьків. При підготовці лекцій враховувалися педагогічний рівень батьків, їхня здатність до рефлексії, зрозумілі статистичні дані, практичні поради.

Так, на лекційному занятті «Яким має бути стиль виховання у дітей в сім'ї» піднімалася проблема авторитарного стилю виховання у сім'ї, за якого батьки вимагають від дітей послуху, відмови від власних інтересів, повного підкорення. За таких умов дитина не відчуває ціннісного став-

лення до себе і, зрештою, починає нехтувати правами інших людей. Негативно впливають на дітей і сімейні конфлікти. Непорозуміння між батьками, їхнє прагнення, щоб дитина визнала правоту одного з батьків, є ще одним негативним чинником у вихованні моральних цінностей. Цілком зрозуміло, що у кожній сім'ї можуть траплятися непорозуміння, але вони не повинні позначатися на дитині та її інтересах. Навпаки, стосунки батьків мають бути прикладом любові, турботи, відповідальності для дітей, вчити їх поважати інтереси і думку іншого.

До негативних чинників можна також віднести надмірну зайнятість батьків, які приносять в жертву професійній кар'єрі можливість самостійно виховувати синів і дочок. Діти в таких родинах, як правило, добре матеріально забезпечені, але позбавлені батьківського тепла, любові, безпосереднього спілкування. Ці функції перебирають няні, гувернери та інші, зрештою, діти звинувачуватимуть батьків у відчуженості від власного життя, своїй нереалізованості тощо.

Неприпустимо, щоб дитина переживала у сім'ї приниження і образи. Найчастіше батьки не усвідомлюють тих негативних наслідків, до яких можуть призвести їхні негативні оцінки на адресу власних дітей: «ледащо, дурень, дебіл, недоумок, ідіот, бовдур, телепень, забіяка, бруднуля, нездара» тощо.

Критика і засудження у сім'ї інших людей, висунення на перший план матеріальних цінностей і зневага до цінностей духовних, грубість та жорстокість із дітьми, ігнорування ними, байдужість до їх інтересів та потреб – ось що неодмінно відгукнеться у майбутньому жорстокістю, агресією, нетерпимістю.

Серед негативних чинників – фізичні покарання, які є приниженням гідності дитини, виявом насилля. Батько, який б'є, пробуджує до себе ворожі почуття. Переживаючи страх і ненависть, дитина й до інших людей ставитиметься агресивно. Розуміння цінності людського життя і повага до особистості закладаються саме у сім'ї (Третяк, 2014: 147).

На практичних заняттях закріплювались уже отримані знання та формувались педагогічні уміння і навички. Батьки заздалегідь знайомились із колом питань та необхідною педагогічною літературою. На занятті «Особистий приклад батьків у вихованні моральних цінностей у власних дітей» обговорювались такі питання:

- Родинна атмосфера та спілкування у колі сім'ї.
- Родинні традиції піклування про старших і молодших членів сім'ї.

- Добродійна діяльність сучасної сім'ї.
- Створення ситуацій допомоги і взаємодопомоги у сім'ї.
- Спільні заняття батьків і дітей.

На практичних заняттях батьки ділились своїм педагогічним досвідом, напрацюваннями стосовно виховання моральних цінностей і дійшли висновку, що воно є не іманентною характеристикою, тобто не властиве людині від народження, і за несприятливих умов може не виявлятися. Батьки також зауважили, що вагому роль у цьому процесі відіграє не лише сім'я, а й школа, яка спонукає батьків до удосконалення і розвитку та допомагає виховати в дітей необхідні гуманістичні якості, використовуючи усю педагогічну палітру освітнього процесу.

На таких заняттях значна увага приділялась аналізу життєвих і змодельованих ситуацій, що дозволяло виробити спільну стратегію та лінію поведінки. Аналіз ситуацій допоміг батькам побачити власні помилки й упущення у вихованні дітей. Аналізуючи проблемні ситуації, батьки звернули увагу на те, що вони самі не завжди поведуться правильно, не замислюючись над тим, яке значення має їхній особистий приклад, тоді як прискіпливо оцінюють поведінку власних дітей, ставлячи до них надто високі вимоги, яким не відповідають самі. «Працюючи над ситуаціями, я побачила себе з боку. Наскільки невдалими і недолугими бувають мої рішення» (мама Аліни К.), «Робота над ситуаціями допомогла нам, нарешті, зрозуміти, що думає і відчуває наша дитина» (мама Олега А.), «Ми мало замислюємося про наслідки свого виховання, але мали б дбати про це» (тато Кирила С.).

У роботі над проблемними ситуаціями батьки вчилися встановлювати причинно-наслідкові зв'язки своїх дій та можливої реакції дітей, прогнозувати наслідки власного впливу на дітей, аналізуючи декілька варіантів вирішення проблеми, що стимулювало батьків до самостійного пошуку оптимального варіанта.

Погляди батьків і педагогів зійшлися у тому, що розвиток моральної свідомості і самосвідомості, формування світогляду є надзвичайно важливими у вихованні моральних цінностей у молодших школярів і потребує конструктивної взаємодії сім'ї та школи. Чим більше знає дитина способів розв'язання конфліктів, яких не уникнути у соціумі, тим краще вона буде готова вирішувати їх, при цьому не порушуючи чужих прав, не принижуючи людської гідності, що і лежить в основі ціннісного ставлення до оточуючих людей.

Варто зазначити, що під час занять батьки отримували не лише необхідну інформацію щодо

виховання моральних цінностей, а й конкретні поради стосовно виховання власних дітей у сім'ї. А також знайомилися з різними методиками сімейного виховання, брали участь у сімейних конкурсах, які передбачали спільну діяльність батьків і дітей (Третяк, 2014: 148).

Робота вчителя з батьками з виховання у дітей моральних цінностей проводилася з урахуванням особливостей сім'ї, перш за все сімейних взаємостосунків. Для того, щоб зрозуміти особистість, дуже важливо знати в яких умовах виховується дитина. Так, вдома, у колі сім'ї дитина знаходиться у інших у порівнянні зі школою умовах виховання, тому завдання шкільного учителя полягало у тому, щоб допомогти батькам учня виробити і підтримувати спільну зі школою стратегію виховання.

Свою ефективність показала індивідуальна робота, яка найкраще враховувала особливості сім'ї, її потреби і можливості. Індивідуальна робота зближувала педагога і батьків завдяки прямому контакту, конфіденційності, відкритості, прагненню обох сторін до співпраці. Найпоширенішими формами взаємодії були: відвідування сім'ї, обговорення спільних проблем, проведення індивідуальних бесід, консультацій, методична допомога і психологічна підтримка, розробка індивідуальних програм і рекомендацій з метою усунення проблем у вихованні та покращення виховного середовища сім'ї, створення оптимальних педагогічних умов для виховання моральних цінностей у молодших школярів та корекції виховних зусиль сім'ї.

Індивідуальна робота з батьками створювала найкращі умови для суб'єкт-суб'єктної взаємодії, що відображала спільні інтереси, цілі і потреби усіх учасників виховного процесу, будувалась на засадах конфіденційності стосовно виховання моральних цінностей у молодших школярів.

Прикладом може слугувати тематика індивідуальних консультацій для батьків початкової школи, запропонована і проведена нами на базі шкіл міста Києва, що наводиться нижче.

Тематика індивідуальних консультацій для батьків

- Гуманістичний підхід до виховання моральних цінностей у молодших школярів у сім'ї.
- Що потрібно знати батькам про молодший шкільний вік у вихованні моральних цінностей.
- Використання українських пошанівних традицій у вихованні моральних цінностей у дітей у сім'ї.
- «Чарівні слова» у сімейному спілкуванні.
- Ставлення батьків до оточуючих (близьких, сусідів, друзів, знайомих, колег) як особистий приклад для дітей.

– Батьківські любов і довіра як умова виховання моральних цінностей у дітей.

– Методи заохочення і покарання у сімейному вихованні.

– Про стилі виховання.

– Чи потрібно з'ясовувати стосунки у присутності дітей?

– Образи і вибачення у міжособистісних стосунках дітей.

– Як навчити дитину піклуватись про оточуючих.

– Використання ігрової діяльності у вихованні моральних цінностей у молодших школярів.

– Вчимо дітей радіти успіхам та досягненням братиків і сестричок.

– Спільне читання та перегляд телевізійних передач з обговоренням у вихованні моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку.

У ході індивідуальних бесід піднімалось питання батьківської любові, якою вона має бути: сліпою, коли батьки завжди на стороні дитини, щоб та не скоїла, чи об'єктивною, коли дитину сприймають такою, якою вона є, з «плюсами» і «мінусами», і намагаються створити такі умови, щоб дитина захотіла стати кращою, ніж вона є. Також важливим є те, як дитина сприймає батьківську любов, щоб вчилася не лише приймати, але і віддавати любов. Педагоги радили батькам створювати у родині такі ситуації, щоб вона дитина вчилася про когось турбуватися, допомагати, тобто дієво виявляти свою повагу до інших. Невихованість поваги до оточуючих у дітей, може обернутися для батьків самотністю, полишеністю сам на сам зі своїми проблемами, невдоволеністю собою, невиконаним батьківським обов'язком.

У тих випадках, коли виникала необхідність спілкування з обома батьками або батьками і дітьми разом, або з батьками, які мають схожі проблеми у вихованні дітей, проводились групові консультації із залученням психолога чи інших фахівців. За цих умов використовувались такі вправи:

– «Конкретне побажання», у ході якої учасники обмінювались пропозиціями, починаючи зі слів: «Я пропоную зробити таке...».

– «Парадоксальна інструкція» використовувалась з метою корекції неправильних дій батьків. Батькам рекомендували: «Продовжуйте робити те, що ви робите... Повторюйте свої дії (думки) не менше трьох разів». Вправа спонукала до самостійного вирішення проблеми, обдумування своїх помилок і зміни неправильного рішення на правильне.

– «Гаряче крісло» використовувалося у роботі з дорослими і дітьми, яким рекомендувалось: «Уявіть собі батьків, які сидять у цьому

кріслі. Поговоріть з ними. А тепер пересядьте в інше крісло і дайте пораду від їхнього імені своїй дитині, тобто собі».

– «Мовні заміни» передбачали заміну слів «хочу» на «бажано», «не можна» на «не бажано» або будь-які інші заміни.

– «Три версії» включали розв'язання проблемних ситуацій із трьох позицій, зокрема через:

а) взаємодію на рівних;

б) взаємодію з позиції «зверху» (діти і батьки міняються ролями);

в) взаємодію з позиції «знизу» (діти і батьки міняються ролями).

Групові консультації дозволяли здійснювати корекцію взаємин у сім'ї, гармонізувати їх, а також, враховуючи проблеми, педагоги пропонували індивідуальну програму психолого-педагогічного супроводу виховання моральних цінностей у молодших школярів.

Для ефективної консультативної роботи батьки були об'єднані у чотири групи у залежності від проблем, які вони мали у вихованні моральних цінностей у молодших школярів у сім'ї.

До першої групи увійшли батьки, яких турбували проблеми *порозуміння* (відсутність довірливого спілкування батьків і дітей, намагання дітей приховати небажану інформацію, прагнення уникнути спільного дозвілля тощо). У цьому випадку робота педагога була спрямована на відмову від авторитарного стилю виховання, фізичних покарань, визнання прав і поваги гідності дитини, встановлення рівноправних стосунків.

Друга група об'єднала батьків з *афективними* проблемами, за яких діти стають учасниками неприємних домашніх сцен, звинувачень, принижень, скарг, що руйнує стосунки батьків і дітей, віддаляє їх. Корекційна робота проводилась з метою зняття напруги у сім'ї, яка має тенденцію до зростання і, зрештою, призводить до зриву неврозів у дітей і дорослих, тривожних станів, що негативно позначається на емоційному здоров'ї молодших школярів, поведінці, ставленні до батьків, один до одного. Така педагогічна взаємодія з батьками передбачала їхню участь у тренінгах, які довели свою ефективність у процесі експериментально-дослідної роботи. Для батьків і дітей у цьому випадку важливо було відчутися єдиною командою, де кожен відіграє суттєву роль. Таких батьків долучали до змагань сімейних команд, до активної участі у житті школи, класу з тим, щоб виробити спільні цілі і задачі, створити умови переживання спільного успіху.

У складі третьої групи були батьки з невіршеними проблемами *сімейних традицій*, їх розми-

стість чи не сформованість негативно позначилась на устрої сім'ї, де кожен живе своїм власним життям, не цікавлячись проблемами і переживаннями інших. У таких сім'ях батьки мало спілкуються або й зовсім не спілкуються з дідусями і бабусями, не допомагають їм. Діти бувають полишені на себе, хоча сім'ї матеріально цілком забезпечені. Педагогу важливо було будувати роботу таким чином, щоб викликати у дорослих і дітей інтерес до життя і особистості кожного члена сім'ї, чому сприяла робота над колажем «Наша сім'я» зі спеціальним інтерв'ю під кожною фотографією, малювання генеалогічного дерева, створення карти подорожей родини, що дозволило об'єднати і згуртувати такі сім'ї, навчити поважати один одного.

До четвертої групи увійшли батьки, яким заважали *окремі якості чи шкідливі звички*, що утруднювали процес виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку. Зокрема це такі якості, як егоїзм, агресивність, нечесність, пліткування, вживання нецензурних слів, тютюнопаління, алкоголізм тощо, які створюють перешкоди у стосунках батьків і дітей, а згодом можуть стати причиною неприязні, неповаги один до одного та інші. Для таких батьків спільними зусиллями педагога, психолога (за потреби і лікаря) створювались індивідуальні програми та рекомендації відмови від шкідливих звичок, спрямовані на нормалізацію стосунків у сім'ї.

Корекційна робота, яка проводилась із батьками і дітьми, здійснювалась чотирма етапами: діагностичний, консультативний, практичний та прогностичний.

На *діагностичному* етапі з'ясовувались проблеми, упущення та їх причини, особливості взаємин дорослих і дітей, об'єктивні і суб'єктивні чинники виховання моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї.

Консультативний етап передбачав проведення індивідуальних і групових консультацій.

На *практичному* етапі батьки відвідували лекції, практичні заняття та тренінги, оволодіваючи необхідними знаннями, уміннями і навичками.

Прогностичний етап мав на меті визначення потенційних можливостей виховання моральних цінностей у конкретній сім'ї і самостійне вирішення можливих проблем у різних життєвих ситуаціях (Третяк, 2014: 153).

Результати дослідження. Порівняльний аналіз отриманих показників на початку і по завершенню експериментальної роботи дав змогу виявити зміни, щодо думок батьків про необхідність виховання моральних цінностей у їх дітей. У результаті проведеної роботи спостерігаємо

динаміку змін. Узагальнені результати представлено на рисунку 1. Див. рис. 2.

За результатами формувального етапу експерименту частина батьків, які змінили свою думку про необхідність виховання моральних цінностей зросла на 80,43%.

Систематична робота сприяла втіленню здобутих умінь і навичок у практику виховання власних дітей. Суттєвим доповненням нашого дослідницького аналізу взаємодії сім'ї та школи у вихованні моральних цінностей стало у нагоді анкетування «Про результати партнерської взаємодії сім'ї і школи». Див. рис. 3.

Аналізуючи результати анкетування, дійшли висновку, що батьки змогли: зблизитися з дітьми – 33 (36,1%), знайти спільну мову – 17 (18,7%), подолати непорозуміння – 10 (10,5%), зрозуміти потреби дітей – 8 (9,1%), відмовитися від моралізаторства – 6 (6,8%), негативного порівнювання – 5 (5,4%), лайливих слів – 4 (4,2%), контролювати себе при дітях – 4 (3,8%), покращити стосунки зі

своїми батьками – 3 (2,9%), приділяти більше часу родині і дітям – 2 (2,5%). По завершенню роботи батьки відмітили, що така робота допомогла їм.

Свою ефективність у роботі з батьками довів тренінг «Обличчям до людей», що проводився у неформальній обстановці і був спрямований на розкриття активності та ініціативності, обмін досвідом батьків у вихованні моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку, оскільки ґрунтувався на положеннях гуманістичної етики, активних та інтерактивних формах роботи. Окрім цього, тренінгові заняття давали змогу коригувати виховні дії батьків, а також закріплювати необхідні вміння і навички.

Тренінгові заняття передбачали такі блоки:

- інформаційний (містив інформацію для батьків стосовно проблеми моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї);
- аналітичний (був спрямований на окреслення проблем і встановлення причинно-наслідкових

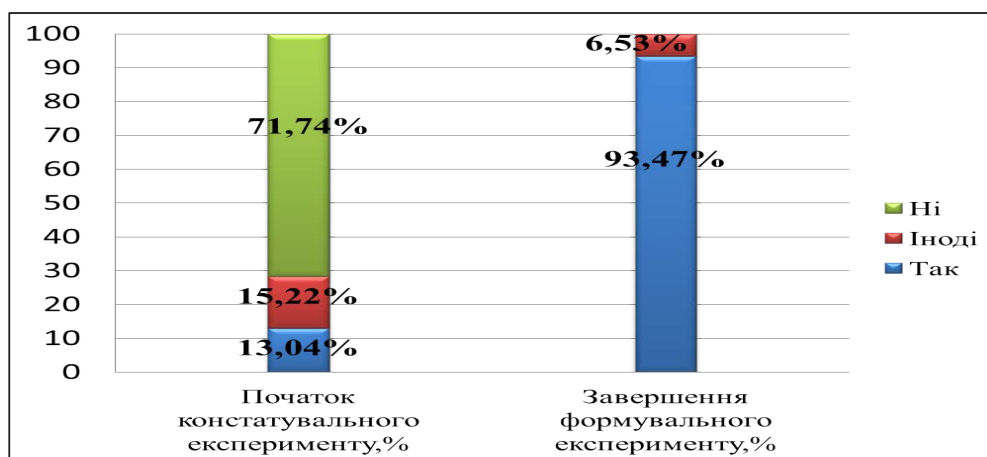

Рис. 2. Динаміка змін думок батьків про необхідність виховання моральних цінностей у їх дітей, %

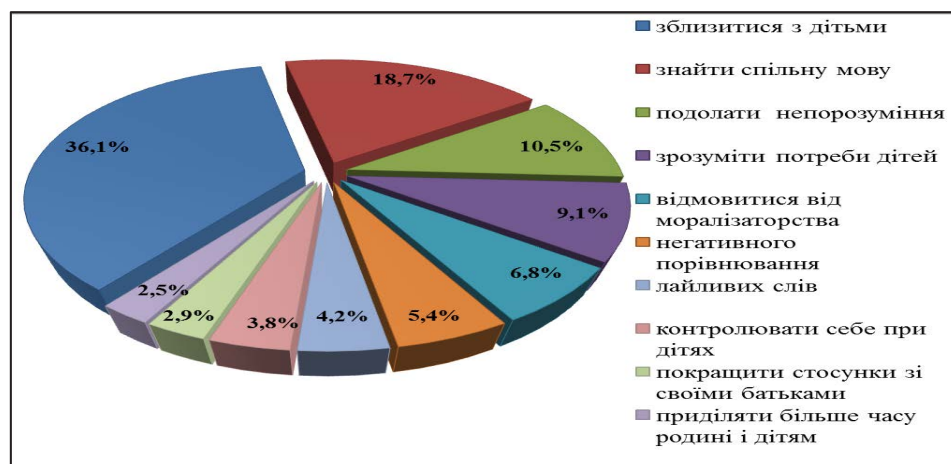

Рис. 3. Результати анкетування, щодо результатів взаємодії сім'ї і школи у вихованні моральних цінностей

зав'язків порушень у вихованні моральних цінностей у дітей молодшого шкільного віку в сім'ї);

– формувальний (передбачав формування рефлексивної позиції учасників тренінгу, уміння і навички виховання моральних цінностей у дітей).

Так, на одному з тренінгових занять із батьками майбутніх першокласників «Виховання моральних цінностей у дитини молодшого шкільного віку. Зниження рівня тривожності першокласників через труднощі адаптації до школи» обговорювалися такі питання:

– Як ви розумієте вислів: «Як ти ставишся до людей, так само і люди до тебе»? – За що поважають людей? – У чому має виявлятися повага до людей? – Чи поважає інших людей Ваша дитина? – Чи має Ваша дитина друзів? – Чи має досвід життя у колективі? – На які взірці Ви б хотіли, щоб орієнтувалась Ваша дитина?

Поставлені запитання допомогли активізувати батьків та замислитись над тим, чи підготували вони дитину до взаємодії з іншими, чи може дитина поважати інших людей, наскільки готова дитина до життя у шкільному колективі з тим, щоб максимально використати час, який залишився до такої підготовки, з метою уникнення можливого стресу і психологічного дискомфорту.

Також предметом розгляду були різні методи маніпулювання як дорослих дітьми, так і дітей дорослими. При цьому аналізувалися причини виникнення маніпулювання, його мета, прийоми і можливі наслідки. У кінці заняття батьки дійшли висновку, що подібне маніпулювання шкодить вихованню дитини, оскільки перетворює дорослого чи дитину на засіб.

Одним із шляхів подолання маніпулювання є уміння протистояти йому, уміння сказати «ні» чи вирішити цю проблему на паритетних засадах. Тож виконуючи вправу «Умій сказати: «Ні», батьки практикували це уміння у різних ситуаціях, які могли виникнути в реальному житті. Для дітей батьки підготували відеоматеріали, де показано, до яких негативних наслідків може призвести хитрування, бажання використати когось у своїх цілях чи поставити в незручне становище, які кожен використав у домашньому перегляді разом з дітьми з подальшим обговоренням.

На занятті «Шануймо і шануймося» мова йшла про ставлення до себе і до оточуючих. Констатувальний етап експерименту показав, що не всі батьки вміють цінувати себе, переживаючи комплекс меншовартісності. У своїх відповідях вони відзначали більш успішних колег чи колишніх однокласників. Невміння сприймати себе як цінність негативно позначалось і на їхньому ставленні до інших людей, яких вони звинувачували у невдачах чи у створенні

певних перепон. Тому у рамках тренінгу нами здійснювалась корекційна діяльність. Для таких батьків розроблено комплекс аутотренінгових вправ «Я у променях сонця», «Мої успіхи і перемоги», «Мої хобі». «Я на вершині» та ін., які дозволяли позбутися комплексів і підвищувати свою самооцінку. І, навпаки, батьки, які відчували себе самотатніми, цінували себе і інших, ставились до дітей як до рівних, дослухались до їхньої думки, своїм прикладом виховували доброту, повагу, справедливість, відповідальність, толерантність, повагу гідності у своїх дітей та викликали захоплення у їхніх товаришів і друзів.

Батькам пропонувалось обмінятися по колу «позитивом», помітивши і підкресливши щось добре, схвальне, шляхетне у сусіда. Така вправа розвивала позитивне мислення дорослих і давала змогу помітити щось хороше в інших людях, що є чинником ціннісного ставлення до них.

Заключна вправа була спрямована на рефлексію учасників і передбачала окреслення трьох кроків для того, щоб усі члени родини почувалися щасливими, де перший крок був спрямований на підтримку вже існуючої сімейної традиції, другий – на введення нового правила, а третій – на відмову від чогось небажаного.

На етапі формувального експерименту під час опитування нами було з'ясована думка батьків про результат після відвідування тренінгів, як допомога педагогів та психологів. *Див. рис. 4.*

Батьки, які відвідували тренінги, відзначили, що тренінги: змінили їхнє ставлення до себе – 16 (17,9%), сприяли покращенню психологічного клімату в родині – 15 (16,1%), кращому розумінню власних дітей – 14 (15,6%), розширили коло знань про сучасне виховання і людину як цінність – 10 (11,4%), вплинули на зростання впевненості у собі і на позитивне ставлення дітей до них – 10 (10,8%), сприяли подоланню негативних моментів – 9 (10,2%), навчили виховувати дітей, граючись із ними – 8 (8,3%), розширили виховні можливості батьків – 7 (6,5%), допомогли згуртувати батьків – 3 (3,2%).

Провідною формою роботи з дорослими були батьківські збори, що проводились за модифікованою нами методикою Л. Повалій та О. Хромової (Повалій, 2010), в ході яких висвітлювались питання доцільного вибору методів і засобів виховання моральних цінностей у власних дітей. Педагоги радили батькам ніколи не порівнювати власних дітей з іншими, а лише з ними самими «учора», «сьогодні», «завтра». Батьків також знайомили з результатами експериментально-дослідної роботи. Обговорювали шляхи оптимізації виховного процесу, після чого батьки вносили

Рис. 4. Оцінка батьками результатів проведених тренінгів

власні пропозиції і розробляли план виховних заходів. Зокрема батьки внесли пропозиції щодо проведення «Тижня ввічливості», акції «Шануймо старість», «Прописні істини», «Квіточка-семипелюсточка», «Поспішай робити добро».

У кінці батьківських зборів підводились підсумки щодо їх результативності та пропонувалось обговорити вдома основні моменти тих положень, які розглядалися. Також класні керівники роздавали батькам пам'ятки, які допомогли б їм у вихованні власних дітей. Якщо якісь положення пам'ятки викликали запитання, батьки могли отримати індивідуальну консультацію. Пам'ятка для батьків подано у Додатку А. Батьківські збори виконували консолідуючу роль виховних зусиль батьків і школи, забезпечуючи активну взаємодію та співпрацю.

Обмеження дослідження

Участь у даному дослідженні лише батьки з двох шкіл міста Києва є головним обмеженням. Серед інших, можемо розглядати форму власності закладів освіти, кількість педагогів, які взяли участь у експерименті та тривалість освітніх програм підвищення кваліфікації вчителів початкових класів.

Висновки.

1. Шляхом теоретичного аналізу досліджено основні тенденції і наукові підходи до взаємодії сім'ї та школи у вихованні моральних цінностей з ціллю їх подальшого апгрейду (підвищення рівня вихованості). Результати дослідження дають підстави для висновку, що виховання моральних цінностей у молодших школярів залежить від узгодженої взаємодії сім'ї і школи з метою формування спільних задач і підходів до виховання дітей.

2. Охарактеризовані спільні напрямки взаємодії та психолого-педагогічної допомоги як учителям так і батькам з виховання у дітей моральних

цінностей. Педагогічна взаємодія педагогів і батьків та їх участь у лекторіях, тренінгах, практичних індивідуальних і групових заняттях сприяла формуванню і удосконаленню у батьків педагогічних знань, умінь і навичок; поліпшенню психологічного клімату сім'ї.

Засвоєння моральних цінностей учнями убезпечить їх від потенційного негативного впливу з боку сучасного суспільства та допоможе стати відповідальними громадянами.

Таким чином, дослідження підтвердило, що активна взаємодія сім'ї і школи є важливою педагогічною умовою, яка забезпечує ефективність виховання моральних цінностей у молодших школярів.

Ретельне дослідження взаємодії сім'ї і школи у вихованні моральних цінностей в початковій школі потребує подальших розвідок.

Практичне значення статті полягає в тому, що її матеріали можуть використовуватися (як теоретичні, так і практичні) викладачами та студентами під час викладання та підготовки до семінарських занять з дисциплін «Психологія», «Теорія виховання», в організації освітнього процесу закладів загальної середньої освіти та підготовки вчителів початкової школи.

Конфлікт інтересів

Автори декларують, що не мають конфлікту інтересів стосовно даного дослідження, в тому числі фінансового, особистісного характеру, авторства чи іншого характеру, що міг би вплинути на дослідження та його результати, представлені в даній статті.

Подяка

Дослідники висловлюють щире вдячність учителям, батькам закладів освіти міста Києва за сприяння в проведенні наукового дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ, Академвидав, 2012. 256 с.
2. Програма «Нова українська школа у поступі до цінностей» / Бех І.Д. та ін. Київ, 2019. 40 с.
3. Білоусова В.О. Теорія і методика гуманізації відносин старшокласників у позаурочній діяльності загальноосвітньої школи: монографія. Київ, ІЗИН, 1997. 192 с.
4. Martin Willemse, Ian Thompson, Ruben Vanderlinde, Trevor Matton. Family-school partnerships: a challenge for teacher education. *Journal of Education for Teaching*, 2018. Vol. 44, No 3. P. 252-257 URL: <https://doi.org/10.1080/02607476.2018.1465545> (дата звернення 24.08.2025). DOI: 10.1080/02607476.2018.1465545
5. Оржеховська В.М. Взаємодія навчального закладу і сім'ї: стратегії, технології, моделі : навч. посіб. Харків, Видавництво «Точка». 2007. 192 с.
6. Повалій, Л. В. Хромова О.Л. Зміст, форми і методи виховання дітей у сім'ях різного типу: метод. рек. Київ, Науковий світ, 2010. 39 с.
7. Постовий В. Г. Тенденції і пріоритети виховання дітей у сучасній сім'ї : монографія. Київ. Інститут проблем виховання АПН України, 2006. 190 с.
8. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. Вибрані твори. Том 2. Київ. 1976. 668 с.
9. Третяк О.П. Виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів у навчально-виховному процесі: дис. канд. пед. наук : 13.00.07 Київ, 2014. 259 с.
10. Ушинський К. Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти. Вибрані педагогічні твори. Том.1. Київ. 1974. 584 с.
11. By Michael Hand. A Theory of Moral Education. London, Routledge. 2018. 138p. URL: <https://www.routledge.com/A-Theory-of-Moral-Education/Hand/p/book/9781138898547> (дата звернення 24.08.2025)
12. Jagna Nieuważy, Karol Nowakowski, Michal Ptasiński, Fumito Masui, Rafal Rzepka, Kenji Araki. Does change in ethical education influence core moral values? Towards history-and culture-aware morality model with application in automatic moral reasoning. / *Cognitive Systems Research*. 2021. Vol. 66 P. 89–99. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1389041720300851> (дата звернення 24.08.2025). DOI: 10.1016/j.cogsys.2020.10.011

REFERENCES

1. Bekh I.D. (2012). Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku : navch. posib. [Personality in the space of spiritual development]. Akademvydav, Kyiv, 256 s. [in Ukrainian].
2. Bekh I.D., Aliksieienko T. F., Zhurba K.O., Kyrylenko S. V., Kyrychenko V. I., Koretska L.V., Ostapenko O. I., Prutsakova O. L., Kharchenko N. V., Shkilna I.M. (2019). Prohrama «Nova ukrainska shkola u postupi do tsinnosti». [Program "New Ukrainian School in Progress towards Values"] Kyiv, 40 s. [in Ukrainian].
3. Bilousova V.O. (1997). Teoriia i metodyka humanizatsii vidnosyn starshoklasnykiv u pozaurachnii diialnosti zahalnoosvitnoi shkoly: monohrafiia. [Theory and methodology of humanizing relationships between high school students in extracurricular activities of a comprehensive school] IZYN, Kyiv, 192 s. [in Ukrainian].
4. Martin Willemse, Ian Thompson, Ruben Vanderlinde, Trevor Matton. (2018). Family-school partnerships: a challenge for teacher education. *Journal of Education for Teaching*, Vol. 44, No 3. P. 252-257 URL: <https://doi.org/10.1080/02607476.2018.1465545> DOI: 10.1080/02607476.2018.1465545
5. Orzhekhovska V.M. (2007). Vzaiemodiia navchalnoho zakladu i simi: stratehii, tekhnolohii, modeli : navch posib. [Interaction between educational institution and family: strategies, technologies, models] Vydavnytstvo «Tochka». Kharkiv, 192 s. [in Ukrainian].
6. Povalii, L. V. Khromova O.L. (2010). Zmist, formy i metody vykhovannia ditei u simiakh riznoho typu: metod. rek. [Content, forms and methods of raising children in families of various types] Naukovyi svit, Kyiv, 39 s. [in Ukrainian].
7. Postovyi V. H. (2006). Tendentsii i priorytety vykhovannia ditei u suchasnii simi : monohrafiia. [Trends and priorities of raising children in a modern family: monograph] Instytut problem vykhovannia APN Ukrainy, Kyiv, 190 s. [in Ukrainian].
8. Sukhomlynskyi V.O. (1976). Yak vykhovaty spravzhniu liudynu. Vybrani tvory. [How to raise a real person] Tom 2. Kyiv, 668 s. [in Ukrainian].
9. Tretiak O.P. (2014). Vykhovannia tsinnisnoho stavlennia do liudyny u molodshykh shkoliariv u navchalno-vykhovnomu protsesi: dys. kand. ped. nauk : [Cultivating a value-based attitude towards people in younger schoolchildren in the educational process] 13.00.07 Kyiv, 259 s. [in Ukrainian].
10. Ushynskyi K. D. (1974). Teoretychni problemy vykhovannia i osvity. Vybrani pedahohichni tvory. [Theoretical problems of upbringing and education] Tom.1. Kyiv. 584 s. [in Ukrainian].
11. By Michael Hand. (2018). A Theory of Moral Education. London, Routledge. 138 p. URL: <https://www.routledge.com/A-Theory-of-Moral-Education/Hand/p/book/9781138898547>
12. Jagna Nieuważy, Karol Nowakowski, Michal Ptasiński, Fumito Masui, Rafal Rzepka, Kenji Araki. (2021). Does change in ethical education influence core moral values? Towards history-and culture-aware morality model with application in automatic moral reasoning. / *Cognitive Systems Research*. Vol. 66 P. 89–99. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1389041720300851> DOI:10.1016/j.cogsys.2020.10.011

Додаток А

Пам'ятка для батьків

– Намагайтеся у всьому бути прикладом для Ваших дітей, активно розширюйте сферу ціннісного ставлення до оточуючих людей. Не будьте байдужими!

– Находіть час для спілкування зі своєю дитиною. Усіляко показуйте, що для Вас це приємно. Цікавтеся її життям. Не забудьте пригорнути дитину і посміхнутися їй.

– Розмовляйте з дитиною на теми, які її хвилюють. Умійте слухати, не нав'язуючи своєї думки чи свого рішення. Не насміхайтесь і не глузуйте, бо ви ризикуєте втратити довіру.

– Виявляйте повагу до гідності Вашої дитини. Ніколи не принижуйте. Не картайте її у присутності інших. Не переповідайте її секретів.

– Завжди радьтеся зі своєю дитиною. Дитина відчуватиме свою значущість, що робитиме її більш відповідальною у прийнятті рішень.

– Хваліть дитину за найменший успіх, однак пам'ятайте, що незаслужена похвала може стати причиною душевної ліні, а незаслужена критика позбавить дитину мотивації.

– Заохочуйте дітей допомагати іншим.

– Якщо дитина щось зробила не так, розкажіть їй і про свої помилки у її віці, дайте шанс виправити свою помилку, зробіть так, щоб дитині це було не важко.

– Робіть так, щоб дитина з радістю Вам допомагала, виявляла власну ініціативу.

– Цінують своїх дружин, чоловіків, стареньких батьків, бо для дітей любов, яка панує у сім'ї, є найкращим виявом ціннісного ставлення до людини.

Дата першого надходження рукопису до видання: 25.08.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 26.09.2025

Дата публікації: 23.10.2025